

УДК 574

АНАЛІЗ ПРОЕКТОВАНОЇ ТЕРИТОРІЇ НПП "СИНЕВИР" (УР. ВІЛЬШАНКА)

Ю. Ю. Тюх

Аналіз проєктованої території НПП "Синеvir" (ур. Вільшанка). — Ю. Ю. Тюх. — В роботі подано географічний, геоморфологічний, кліматичний, гідрологічний, флористичний та фітоценотичний аналізи проєктованої до включення до НПП "Синеvir" території ур. Вільшанка. Основна увага приділяється характеристиці пралісових та квазіпралісових лісових формацій, які становлять головну цінність урочища. Обґрунтовується створення екологічного коридору, що з'єднуватиме НПП "Синеvir" та Угольсько–Широколужанський масив Карпатського біосферного заповідника.

Ключові слова: НПП "Синеvir", праліси, екологічні коридори, рідкісні рослини та угруповання, збереження природи.

Адреса: Закарпатська обл., Міжгірський р-н, с. Синеvir–Остріки

Analysis of the Area Designed as the National Natural Park Synevyr (Vilshanka Depression). — Yu. Tiukh. — The thesis provides geographical, geomorphological, climatic, hydrological, floristic, and phytocoenotic analyses of the area of Vilshanka Depression from the viewpoint of its becoming part of the National Natural Park Synevyr. Main attention is drawn to the description of the pro-forest and quasi-pro-forest formations, that are of the greatest value of the Depression. The thesis substantiates the necessity of an ecological corridor to join the National Natural Park Synevyr with the Uholsko-Shyrokoluzhansky forest tract of the Carpathian Biosphere Reserve.

Key words: National Natural Park Synevyr, pro-forests, ecological corridors, rare plants and groupings, conservation.

Вступ

Національний природний парк "Синеvir" є одним з унікальних об'єктів, що знаходиться в центральній частині Українських Карпат і являється своєрідною зв'язуючою ланкою між Карпатським національним парком, Карпатським біосферним заповідником, заповідником «Горгани», Національним парком "Сколівські Бескиди". Він займає компактну територію верхньої частини р.Теребля, а саме – східну територію Міжгірського району Закарпатської області, де знаходяться такі села як Синеvirська Поляна, Синеvir, Негровець, Колочава, Мерешор. Однак, НПП "Синеvir" має ряд специфічних екологічних, ландшафтних та біологічних рис, які не були враховані при його організації у 1989 році. Так, у парк не включено місцевості, що прилягають до Тереблянського водосховища і становлять разом із теперішньою територією парку цілісну еколого – гідрологічну систему верхньої частини басейну р. Теребля. Розширення НПП за рахунок ур. Вільшанка Вільшанського лісництва Хустського ДЛГ дасть можливість покращити екологічну репрезентативність території, зберегти унікальні гірські пралісові формації, розробити заходи по створенню екологічних коридорів у Карпатах [2].

Географічне положення

Загальна площа урочища Вільшанка становить 2262 га, протяжність з півночі на південь – 8 км, з заходу на схід – 7 км [4]. Урочище непропорційно

розділене Тереблянським водосховищем на дві частини: східну – власне басейн р. Вільшанки площею 1633 га, та західну – площею 619 га. На сході територія межує з лісами Усть–Чорнянського ДЛГ, на заході та частково півдні – з лісфондом Хустського ДЛГ. На півночі урочище прилягає до НПП "Синеvir", загальна протяжність межі становить 7 км. На південному схилі проходить межа, протяжністю близько 3 км, з Карпатським біосферним заповідником. В разі приєднання ур. Вільшанка до НПП "Синеvir" територія Широколужанського масиву (КБЗ) буде пов'язана одним екологічним коридором з територією Квасовецького лісництва НПП.

Геоморфологічна характеристика

Згідно тектонічного районування, територія ур. Вільшанка відноситься до зони внутрішніх флішових тектонічних покривів. Це система внутрішніх тектонічних покривних одиниць, що обмежена Марамороським поясом і зоною Пекінських стрімчаків на південному заході та Кременською зоною на північному сході. Окремі покриви часто кулісоподібно змінюють один одного. Територія, що прилягає до Тереблянського водосховища, повністю лежить у межах Поркуленського покриву. Він є найкрутішим серед всіх внутрішніх покривів Українських флішових Карпат, тягнеться через всю їх територію і складений крейдово–

олігоценним флішем. Тут чітко виражена покривна форма залягання.

У рельєфі місцевості виділяють три денудаційні рівні.

Верхній денудаційний рівень 1200–1400 м. – об'єднує вершинні поверхні полонини Менчул, ширина їх не перевищує 50 м. Нерідко тут можна зустріти ділянки кам'янистих осипищ, складених твердим щебенем сірих пісковиків з середніми розмірами уламків 15 см.

Нижчий денудаційний рівень прослідкується в діапазоні висоти 1000–1200 м. Він фіксується вершинними поверхнями відрогів полонини Менчул та вододілів річок: Ріки, Тереблі та Тереблі–Мокрянки. У літологічному складі схилів цього ярусу зростає частка аргілітів. На контакті аргілітів та пісковиків виходять ґрунтові води, тому тут беруть початок більшість приток Тереблі. Для привершинних схилів характерна гофрована форма, що є індикатором зсувних процесів.

На висотах 700–1000 м. спостерігається третій денудаційний рівень, до якого тяжіють другорядні вододіли та перевальні сідловини.

Долина р.Теребля в межах обстежуваної території майже повністю затоплена водосховищем. Ширина долини сягає 800 м. Невеликий фрагмент IV тераси Тереблі спостерігається на правому водосховищі в гирлі р.Зворець. На цьому рівні прокладена шосейна дорога, яка у багатьох місцях підрізала корінний правий схил, що спричинило активізацію селевих процесів. Від села Мерешор до греблі полотна дороги знаходиться на висоті 20 м. над урізом води водосховища. У зв'язку з існуючою небезпекою зсувів особливу увагу слід приділити охороні прибережних гірських лісів. В місцях їх відсутності необхідно провести спеціальні лісовідновлювальні роботи.

Лівий берег водосховища менш освоєний. Ґрунтова дорога яка тут прокладена використовується тільки для виробничих цілей. Слід також зазначити, що на лівому березі споруджена цементна протифільтраційна штора, яка заглиблена в корінні схили на 20 і 30 м. і таким чином стабілізує схилові процеси.

У геоморфологічному плані цікавими є також долини притоків Тереблі, найбільшою з яких є долина р.Вільшанки. У гирлі Вільшанки спостерігається потужний конус виносу, який заходить у водосховище на віддаль 20–30 м. У нижній частині долина терасована. У середній частині русло Вільшанки прорізає дрібні складки піскуватого флішу. Долина тут звужена, а русло стає порожнисто-водоспадним. У верхів'ях Вільшанки склад флішу змінюється від піскуватого до глинистого. Відповідно змінюється і склад геоморфологічних процесів, у спектрі яких переважають ярова ерозія та опливини, що створює загрозу замулення водосховища.

Таким чином еколого-геоморфологічні дослідження показали, що геологічна будова та рельєф

досліджуваної території є досить різноманітними. У висотному розрізі тут поширені усі яруси рельєфу від полонинського до річково-долинного, що позначилось на бонітеті ландшафтної мозаїки. Значна антропопресія на рельєф зумовила активізацію небезпечних геоморфологічних процесів. Тому на даній території необхідно запровадити природоохоронний режим господарювання, який сприятиме стабілізації геодинамічних процесів та збереженню ландшафтного різноманіття.

Клімат

Кліматичні умови дають загальне уявлення про температурний режим місцевості. За даними метеостанції кількість днів за рік з середньою добовою температурою повітря в межах 10–15°C складає 80–83 дні і відповідає середній температурі за літній період. Так само співпадають з середньомісячною температурою січня зимові середні добові температури. У теплу пору року на кожні 100 м підйому температура знижується приблизно на 1,1°C. Тому середні температури липня в горах на абсолютних висотах 1000–1100 м знижуються до 13–14°C. Взимку вертикальний зональний градієнт в 2–3 рази менший і пониження температури в горах здійснюється повільно, відмічаються інверсії температури (підвищення температури повітря з висотою). Середня річна кількість опадів становить близько 1300 мм на рік і наближається до максимального значення в Українських Карпатах. Річний хід опадів характеризується одним максимумом і одним мінімумом. У холодні періоди року (листопад–березень) їх випадає 449 мм, а в теплі (квітень–жовтень) – 924 мм. За теплий період року випадає в два рази більше опадів. Зимові місяці за кількістю опадів незначно відрізняються один від одного. З квітня кількість опадів починає збільшуватися. За травень–червень вони досягають максимуму, випадаючи частіше всього у вигляді злив, що зумовлює рух повітряних мас із заходу і північного заходу.

Утворення стійкого снігового покриву спостерігається в кінці грудня. Максимальна тривалість лежання снігу в горах становить 110 днів. Середня висота снігового покриву становить близько 50 см, максимальна – більше 90 см. Період весняного сніготанення триває до 25 днів. На початку квітня сніговий покрив у горах сходить. Для активної рекреації найбільш сприятливі місяці з травня по вересень, а в зимовий період – з грудня по лютий.

Тереблянське водосховище є основним гідрологічним об'єктом обстежуваної території. На даний час це єдина в Українських Карпатах діюча гідроенергетична споруда, досвід експлуатації якої може використовуватися у вирішенні актуальних проблем освоєння гідроенергетичних ресурсів малих річок Карпат.

Осінні та зимові межні нестійкі. Це пояснюється випаданням рясних дощів восени та частими відлигами взимку. Зимові межні найбільш чітко

виявляється в період зі стійкою від'ємною температурою повітря (кінець січня – початок лютого). У цей період витрати найменші і формуються за рахунок підземних вод. Осінні льодові утворення з'являються в кінці листопада – на початку грудня. Скресає річка в березні, хоча під час зимових відлиг можливий зимовий льодохід з повним очищенням від льоду.

Найбільшого насичення твердими наносами набуває річка під час дощів та весняного сніготанення. У цей час водні потоки розмивають не лише береги, а і переміщують кам'яні брили.

Флора і рослинність

Географічне розміщення урочища у значній мірі визначає характер його рослинного покриву. Урочище Вільшанка є зв'язуючою ланкою у системі водоохоронних лісів середньої частини Терезьянсько-Терезьянського межиріччя, в якому букові праліси створюють своєрідне Угольсько-Широколужансько – Колочавське пасмо, екологічним коридором якого є урочище Вільшанка. Цей коридор з'єднує ліси Карпатського біосферного заповідника (Широколужанський масив) та НПП "Синевир" (Квасовецького лісництва). Приєднання урочища Вільшанка до НПП "Синевир" значно підвищить ценотичну репрезентативність букових пралісів і дасть змогу організувати моніторинг генезису первинних екосистем, які знаходяться на різних стадіях розвитку та антропогенної трансформації. За результатами рекогносцировочних досліджень простежується закономірний зв'язок схожості та відмінності цих чотирьох лісових масивів, які розділені між собою невисокими хребтами, що належать до двох гірських систем (Горганського та Полонинського хребта) і мають замкнені водозбори.

Ценотична різноманітність та флористичний склад рослинного покриву збіднюється в напрямку Горган і залежить від експозиції та висоти розташування у макрорельєфі. За цими показниками територія що приєднується дуже схожа на Широколужанський масив Карпатського біосферного заповідника. У Вільшанці та у Квасовецькому лісництві спостерігається менша участь у деревостанах корінних смерекових лісів, нижчий вік букових лісів та відсутність вапнякових екоотопів.

Лісова рослинність в урочищі є основним типом і займає майже всю його площу. Головною формацією є букові ліси, які поширені в 1–18,20 кварталах Вільшанського лісництва. Вона представлена однією субформацією, а саме яворово-буковими лісами.

Подекуди на місці корінних букових лісів природнім шляхом утворилися осиково-букові та березово-букові ліси, інколи з участю граба та в'яза в зниженнях рельєфу. Локально на місці бучин, створено моноедифікаторні ялинові насадження із моновидовим флористичним складом у трав'яному покриві. Деякі квартали зайняті похідними смере-

ковими молодняками. Фітоценози за участю смереки поширені на світлосірих буроземних ґрунтах, здебільшого на висотах 900–1000 м н.р.м., переважно на південному мегасхилі, виявляють тенденцію до розрідження в східному та західному напрямках та на експозиціях крутизою 15–30°.

Через важку доступність місцевості найкраще збереглися ліси у верхній частині водозбору р. Вільшанки, а ті квартали які прилягають безпосередньо до Терезьянського водосховища частіше відводилися до рубок головного користування. Основна територія урочища вкрита квазіпралісами (100–200 років) та пралісами (200 і вище років). Квазіпраліси збереглися на площі 1633 га, з яких на справжні праліси припадає 320 га. Вони характеризуються такими середніми таксаційними показниками: повнота 0,8–0,9 бонітет I–II, група віку 4, клас віку 8–9, середній діаметр дерев 35–40 см, середня висота – 27 метрів, максимальна висота до 33 м, при діаметрі 52 см. Найстаріші деревостани знаходяться у 12–14 кварталах, які безпосередньо прилягають до Широколужанського масиву, тут виявлено 206 га пралісів.

Загалом букові ліси мають низьке синтаксономічне різноманіття. Не є виключенням і ліси урочища Вільшанка, найпоширенішими асоціаціями є безпокривні (рідкотравні) та ожиново-папоротеві букові ліси.

У безпокривних букових лісах, через високу зімкненість крон, слабо проходять процеси мінералізації підстилки, що є причиною формування дуже бідного флористичного складу травостою (2–3 види). Основна кількість трав'янистих рослин і масовий лісовий підріст бука проявляються у вікнах. Ці ліси характеризуються моноедифікаторними угрупованнями бука віком 100–150 років. Висота дерев становить 30 м, діаметр 10–15 см., окремі дерева віком 200 років досягають в діаметрі 80–100 см., хоча зрідка можна зустріти окремі екземпляри бука віком до 250–300 років, що мають діаметр 100–120 см. Старі дерева трапляються переважно у верхніх частинах схилів.

Букові ліси жорстоожиново-жіночепаротеві (*Fagetum ruboso athiriosum*) на нижніх частинах гірських схилів утворюють ценокомплекси з буковими безпокривними лісами, а на верхніх частинах схилів – переважають. Спостерігаються переважно на пологих схилах, зволжених буроземних, кам'янистих, вкритих щільним моховим покривом, ґрунтах. У межах асоціації зрідка зустрічаються куртинки підмареника запашного (*Galium odoratum* L.) Scop.) та воронця волосистого (*Actaea spicata* L.). Деревостани цієї асоціації, на відміну від попередніх, мають меншу повноту (0,7–0,8), що свідчить про певну деструктуризацію та розбалансованість екосистем, викликану як природними, так і антропогенними чинниками. На одному із схилів південно-східної експозиції спостерігається асоціація букового лісу волосистоосокового (*Fagetum cariosum pilosae*). У складі фітоценозу

куртинно домінує переліска багаторічна (*Mercurialis perennis* L.), поодинокі зростають підмареник запашний, тонконіг дібровний (*Poa nemoralis* L.), осока пальчаста (*Carex digitata* L.) та лісова (*C. sylvatica* Huds.), куцоніжка лісова (*Brachypodium sylvaticum* Huds.), молочай мигдалевидний (*Euphorbia amygdaloides* L.), міцеліс стінний (*Mycelis muralis* L.).

У формаціях смереки спостерігаються три асоціації: *Picetum nudum*, *Picetum hylosamygosum*, *Picetum polytrichosum*. Переважно, це штучні 40–50 річні насадження зімкненістю 0,7–0,8, створені на місці букових лісів. У флористичному складі переважають бореальні та неморальні види – ожина сиза (*Rubus caesius* L.) та шорстка (*R. hirtus* Walds et Kit.), букова папороть (*Phegopteris connectilis* Michx. Watt), чоловіча папороть (*Dryopteris filix – mas* (L.) Schott), мерінгія трижилкова (*Mochringia trinervia* L. Clairv), горлянка повзуча (*Ajuga reptans* L.), квасениця звичайна (*Oxalis acetosella* L.). Проективне покриття мохів становить близько 35%. Поодинокі відновлюється бук.

У межах лісового поясу найбільше видове та ценотичне різноманіття спостерігається вздовж річки Вільшанки та її притоків. Тут зустрічаються здебільшого гідрофільні види: кремена біла (*Petasites albus* L.) та гібридна (*P. hybridus* L.), вовчі ягоди звичайні (*Daphne mezereum* L.), живокіст серцевидний (*Symphytum cordatum* Waldst. et Kit.), шавлія клейка (*Salvia glutinosa* L.).

У заплаві Вільшанки описана асоціація вільхи сірої – *Ainetum incane matteuccidosum*. Монодомінантний деревостан утворений вільхою сірою (*Alnus incana* (L.) Mench) з незначними включеннями ясеня звичайного (*Fraxinus excelsior* L.), в підліску зустрічаються вовче лико (*Daphne mezereum* L.), крушина ламка (*Frangula alnus* L. Mill.). В травостой домінують папороть страусове перо (*Matteucia struthiopteris* (L.) Kuhn), кремена біла (*Petasites albus* L.), кропива дводомна (*Urtica dioica* L.), калюжниця болотна (*Caltha palustris* L.), дане угруповання занесене до "Зеленої книги України".

Флористичний склад трав'яних фітоценозів небагатий, переважають частуха подорожникова (*Alisma plantago-aquatica* L.), перстач гусячий (*Potentilla anserina* L.), очеретянка звичайна (*Typhoioles arundinacea* L.), череда трироздільна (*Bidens tripartita* L.), водяний перець (*Polygonum hydropiper* L.), суниця лісова (*Fragaria vesca* L.). Зустрічаються асоціації камиша лісового (*Scirpus sylvestris* L.) та рідкісної для Карпат осоки здutoї (*Carex inflava* Huds.). В долині Вільшанки, на північно-західних схилах описана рідкісна асоціація ясеню лісового трясучковидно-осокового (*Fraxinatum brisolarexodosum*), яка занесена до "Зеленої книги України".

Високогірні луки представлені майже єдиною формацією біловуса стиснутого, у складі якої найпоширенішою є тонкомітлицево – біловусова асоціація з участю костриці червоної (*Festuca rubra* L.). Травостій фітоценозів багатовидовий три-

ярусний. Проективне покриття основних домінантів та співдомінантів становить для костриці червоної – 15%, мітлици тонкої (*Agrostis tenuis* Sibth.) – 20%, біловуса стиснутого (*Nardus stricta* L.) – 50%. У першому ярусі поодинокі зростають – ожика волосиста (*Luzula pilosa* (L.) Willd.), смілка широколиста (*Silene latifolia* Mill.), у другому – дзвоники розлогі (*Campanula patula* L.), шавель кислий (*Rumex acetosa* L.), сухоцвіт лісовий (*Gnaphalium sylvaticum* L.), перстач прямостоячий (*Potentilla erecta* L.), перстач золотистий (*P. aurea* L.), звіробій звичайний (*Hypericum perforatum* L.), медова трава м'яка (*Holcus mollis* L.) у третьому вероніка лікарська (*Veronica officinalis* L.), очанка гірська (*Euphrasia montana* Jord.).

Загалом слід зазначити, що флора НПП "Синевир" нараховує 914 видів [1, 3], це становить понад 80% від загальної кількості судинних рослин флори Горган – 1043 види, а флора урочища Вільшанка нараховує близько 400 видів, що становить 35% від загальної кількості видів НПП "Синевир".

Нині на території урочища відмічено 15 видів занесених до "Червоної книги України" [5], що становить близько 32 % від загальної кількості червонокнижних рослин НПП "Синевир" (48 видів). Наводимо їх перелік.

1. Плаун баранець – *Huperzia selago* L.
2. Плаун річний – *Lycopodium annotinum* L.
3. Шафран Гейфеля – *Crocus heuffelianus* Herb.
4. Підсніжник звичайний – *Galanthus nivalis* L.
5. Білоцвіт весняний – *Leucojum vernum* L.
6. Лунарія оживаюча – *Lunaria rediviva* L.
7. Лілія лісова – *Lilium martagon* L.
8. Гніздівка звичайна – *Neottia nidus – avis* (L.) (Rich)
9. Зозулинець плямистий – *Orchis maculata* L.
10. Коручка морозникововидна – *Epipactis helleborine* L.
11. Трауштейнера куляста – *Traunsteinera globosa* L.
12. Билинець комариний – *Gymnadeniopsis conopsea* (L.) R.Br.
13. Беладонна звичайна – *Atropa belladonna* L.
14. Скополія корніолійська – *Scopolia carniolica* (Jorg).
15. Арніка гірська – *Arnica montana* L.

Висновки

В разі приєднання ур. Вільшанка площею 2934,0 га до НПП "Синевир", територія Широколузанського масиву (КБЗ) буде пов'язана одним екологічним коридором з територією Квасовецького лісництва НПП.

Головною науковою та природоохоронною цінністю ур. Вільшанка є наявність на великих площах пралісових (536 га) та квазіпралісових (690,7 га) екосистем, заповідання яких дасть змогу створити замкнену систему моніторингу за формаціями бука в центрі Карпатської гірської гряди, підвищити

ценотичну репрезентативність, підняти рекреаційний потенціал та зміцнити водоохоронні функції лісів долини р.Тереблі.

При приєднанні ур.Вільшанка, прируслова територія річки Теребля буде відноситись до зон стаціонарної та регульованої рекреації, що сприятиме місцевому населенню у вирішенні проблем соціального характеру.

-
1. *Визначник рослин Українських Карпат.* – К.: Наукова думка, 1977. – 432 с.
 2. *Новосад В. В., Крицька Л. І., Тюх Ю. Ю.* НПП "Синевир", як форпост збереження фіторозмаїття Горган. – К.: Вісник Природничого музею України, 2000. – С. 34–45.
 3. *Попович С. Ю., Устименко П. М., Задорожний О. М.* Загальна інвентаризація раритетних ботанічних об'єктів НПП "Синевир". – Синевир, 1990. – 75 с.
 4. *Попович С. Ю., Шутняк В. М., Тюх Ю. Ю., Столець М. М.* Наукове обстеження ур "Вільшанка" .– Синевир, 1996. – 60 с.
 5. *Червона книга України.* Рослинний світ/ Шеляг-Сосонко Ю. Р. (Відп. ред.). – Київ: Укр.енциклопедія, 1996. – 608 с.

Отримано: 10 лютого 2006 р.

Прийнято до друку: 19 травня 2006 р.